

Magyarok Kelet-Afrikában történeti távlatban

Búr Gábor írása

Oroszlánok zebrákra vadásznak, zsiráfok legelik az akáciák lombját, elefántcsorda fürdik egy tóban, a háttérben a fenséges Kilimandzsáró, hófödte csúcsával – ez az „egzotikus fantáziának” nevezett elképzelés él legtöbbször Kelet-Afrikával kapcsolatosan. Természetesen ez valóságos, de ennél sokkal többet kínál Kelet-Afrika, a természet és az ember által teremtett értékeket, s magukat az itt élő népeket, s mindezen kincsekért már a múltban is jöttek messzi tájakról az utazók, hogy lássák, tanulmányozzák, megértsék és másoknak is elmeséjék mindazt, amit itt láttak. Ám a földrajzi adottságok miatt nem volt könnyű ide az út, a külvilág felől jobbra csak tengeren lehetett a régiót megközelíteni. S mivel a magyar nem volt hajós nemzet, csak feltételezhetjük, hogy a föníciaiak, arabok, indiaiak, kínaiak, s számos más nép fiai után európaiként ide először érkező portugál hajókon akadhettek esetleg hazánk fiai is, olyanok, akiket a török háborúk szórtak szét a világban.¹

Ugyanilyen bizonytalan, hogy a 18. században elterjedt főúri hóbort, fekete inasokkal imponálni a csodálkozó vendégeknek, vajon vetett-e hazánk földjére Kelet-Afrikából származókat. Csak a 19. századtól van biztos kapaszkodónk. Megszületett a földrajz tudománya, Afrika megkerülő kontinensből felfedezendő kontinenssé vált. Sokan indultak meg, hogy megfessék a Nílus rejtélyét, s nem utolsó sorban megnyílt a Szezei-csatorna, amely immár a gőzhajók révén elérhető távolságba hozta Kelet-Afrikát hazánk szülőiteinek is. A 19. század első felében indult meg a turizmus Afrikába, elsőnek Egyiptomba. 1842-ben a Níluson hajózott és a líbiai sivatagban járt **Forray Iván gróf**. 1845-ben a később mártírhalált halt Batthyány Lajos is beutazta a fáraók országát. A nílusi hajóutat választók közül néhányakat már a kontinens belsejébe, a tágabb értelemben vett Kelet-Afrikába vezető út felfedezésének vágya hajtotta. Ilyen volt **gróf Károlyi György**, aki 1830-ban **Zichy Edmund** (Ödön, Baradlay néven Jókai regényhőse, hiszen testvérbátyját, Jenőt, Ödönként akasztatta fel 1848-ban Görgey Artúr) gróf társaságában érkezett Alexandriába, de csak a núbiai Szemnáig jutottak.² **Kovács János**, a Tisza család házitanítója, akit a földrajztudomány az első magyar Afrika-kutatóként tart számon, 1855-56 telén tett hosszabb utazást a Níluson, de messzebb mutató terveit nem tudta megvalósítani. S végül ilyen volt **Zichy Alfréd**, Széchenyi István legidősebb mostohafia, aki 1856-ban egy kairói szállodában fejezte be az életét.³

Sass Flóra és férje

A számos magyar „útkedvelő” tervét végül nemzetközi összehasonlításban is rendhagyó módon egy nő, **Sass Flóra** váltotta valóra, akit későbbi férje, Samuel Baker a vidini rabszolgapiacról menekített ki, s akivel 1861-ben indultak útnak Kairóból a Níluson felfelé. A cél a Fehér-Nílus eredetének tisztázása volt: Az út során Baker megbetegedett, ezalatt Sass Flóra vette vállára az expedíció minden terhét. Sok viszontagság után 1864 márciusában fedezték fel az Albert-tavat (Albert Nyanza), meggyőződésük szerint a Fehér-Nílus forrását, melyet Viktória királynő utazásuk idején elhunyt férjéről neveztek el. Bakerék soha nem találkoztak Albert herceggel, nem úgy, mint Zichy Edmund, akiről 1860-ban a herceggel közös fénykép is készült. Angliában Bakert és Sass Flórát hősöknek kijáró tisztelettel fogadták. Később ugyan kiderült, hogy felfedezésük nem teljes, az évezredes Nílus-rejtélyt véglegesen csak 1934-ben sikerült tisztázni, ám ez semmit sem von le rendkívüli tudományos teljesítményükből.⁴ 1884-ben ugyancsak Egyiptomból indulva járta végig a Nílus-völgyét **Rakovszky Béla**, a Port-Szaidban működő osztrák-magyar konzulátus alkalmazottja, majd az Indiai-óceánt elérve két évet töltött a zanzibári szultánságban. 1887-ben tért vissza Pozsonyba, rendkívüli gazdag gyűjteménnyel.⁵ Az ő teljesítménye is jelentős, hiszen csak Sass Flóraék után fél évszázaddal, 1903-tól kezdte a kor legrangosabb utazási irodája, a Thomas Cook kalandos kedvű utasainak első kelet-afrikai túráját ajánlani. A Nílus-völgyének végigutazása után a visszaútra ekkor már

a Viktória-tótól Mombasáig vezető, britek által sok ezer indiai vendégmunkással kiépített Uganda-vasutat lehetett használni.

A felfedezőket vadászok követték, akiket Szuezből már gőzhajók vittek Kelet-Afrikába. (Korábban a Vörös-tengeren vitorlás hajóval közlekedni a kevés szél miatt problémás volt.) A magyar „kėjutazók” – ahogy a korban nevezték őket – közül **gróf Zichy Vilmos** neve vált elsőnek ismertté, a kortársak a következőket tudhatták meg róla: *„Zichy Maszauából kiindulva a bogoszok országát járta be a Rora-az-Geret hegységtől a Zád Amba hegyekig, Barkaig; később pedig a danakilok földjén Aszale sós síkjait kutatta át s utazásait németül megírván, ama vidékek földrajzi ismeretére az első megbízható adatokat szolgálta. Gróf Zichy ez utazásainak áldozatul esett s egy csatában megöletett.”* Utóbbi esemény 1875-ben történt, s a csata után a magyar arisztokratát IV. Johannisz etióp uralkodó méltóan eltemettette. Ugyancsak az 1888-ban Jankó János tollából megjelent „Afrika és a magyarok” említi: *„A Vörös-tenger mellékét utazta be Cirer, ki Szuakinból 1884 október 12-dikén küldött tudósításokat utazásairól, melyek a Fiume című lapban jelentek meg, de tudományos becsük nincs.”* A kelet-afrikai partokon az első magyar vadász egy Fejér megyei földbirtokos fia, **Kégl István** volt, aki a Zanzibár szigetén és a szárazföldön is megfordult, sok érdekes dolgot hozott Magyarországra, meg is ígérte utazásainak leírását, de egy-két hírlapi cikknél egyébire korai, 30 éves korában bekövetkezett halála miatt nem tellett tőle.

Vadászexpedíciónak, „Afrikai jágerkedésnek” indult, de hallatlan jelentős, az egész világon számon tartott tudományos eredményt hozott **Teleki Sámuel gróf** és a pozsonyi születésű, de általában osztráknak tartott **Höhnel Lajos** (Ludwig von Höhnel) 1887–89-es kelet-afrikai tartózkodása.⁶ Teleki maga finanszírozta a vállalkozást, amire egy nagyobb földbirtok árát áldozta.⁷ Zanzibárból indultak, elsőként térképezték fel a Nagy-hasadék völgyet, Teleki felmászott a Kilimandzsárón a hóhatárig, itt is és később a Kenya-hegyen magasabbra jutott, mint előtte bárki. Az expedíció megkoronázása volt a Rudof (Turkána) tó és a Stefánia (Csev-Bahir) tó, valamint egy akkor éppen működő vulkán felfedezése, amit Höhnel Teleki-vulkánnak keresztelt el, s amely máig a legjelentősebb magyar vonatkozású földrajzi név az egész afrikai kontinensen.⁸ A visszaúton, 1889-ben Telekiék az etiópiai Harart is felkeresték, ahol az ott megtelepedett költővel, Arthur Rimbaud-val is találkoztak. A Kelet-Afrika térképének egyik utolsó fehér foltját eltüntető, mintegy háromezer kilométert bejáró expedíció emlékét a Kilimandzsáró oldalában emléktábla hirdeti. A világhírűvé vált vadász-felfedező

Teleki Sámuel

Teleki hazatérése után 338 kelet-afrikai tárgyat ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak. Az expedíció eredményeit Höhnel Lajos dolgozta fel, jobbra német nyelven. Legfontosabb munkája azonban 1892-ben magyarul is megjelent „Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyenlítői vidékén 1887–1888” címmel. Teleki 1895-ben ismét visszatért Afrikába, újra megkísérelte a Kilimandszáró megmászását, de ekkor sem sikerült a csúcsot elérnie.

Az 1880-as évektől kezdődően **Bornemisza Pál báró**, korának egyik legnagyobb afrikai gyűjtője a földrészen másfél évtizedes tartózkodása alatt többször is járt Kelet-Afrikában. A Kilimandszáró déli lejtőinek vidékéről sok etnográfiai és zoológiai tárgyat gyűjtött, köztük

olyan rituális idOLOkat, „nungu”-kat, amelyek a világon elsőként Magyarországon kerültek múzeumba. Gondos feljegyzéseket vezetett, így gyűjteménye tudományos szempontból hitelesnek számít. Mintegy 2600 darab néprajzi tárgyat, köztük 19 darab afrikai (teita, maszáj, dzsagga és recens) koponyát küldött a Nemzeti Múzeumnak s néhány darabot a British Museumnak. A Nemzeti Múzeum épületében 1904-ben természettudományi és néprajzi kiállítás nyílt Bornemissza gyűjteményéből. A kiállításon szerepeltek vadászati trófeák, levágott elefántlábak, párduc- és leopárdbőrök, strucc- és marabutollak, különböző művészi tárgyak, faragások, edények, használati tárgyak, idOLOk, fegyverek. Egy külön terem szolgált Afrika néprajzának és embertanának a bemutatására.

Teleki Sámuel barátja volt **Damaszkin Arzén** bácskai földbirtokos, aki a gróf biztatására indult 1903-ban Kelet-Afrikába. „Mindössze” 250 vadat ejtett, mikor útját megszakítva hazatért. 1904-ben jelent meg Budapesten „A maszáj fennsíkon” című könyve. Neve talán feledésbe merült volna, ha nem viszi magával preparátornak **Kittenberger Kálmánt**, aki anyagiak hiányában más módon nem tudott volna eljutni Afrikába. Damaszkin hamar visszautazott Magyarországra, de a teljes felszerelést hátrahagyta Kittenbergernek, aki egy ideig Bornemisszának is dolgozott, s a Nemzeti Múzeum megbízásából állattani gyűjtést végzett. Hazajuttatott anyaga közel 300 új állatfajt tartalmazott, amiből negyvenet róla neveztek el. Összesen hat alkalommal járt Kelet-Afrikában, a mai Tanzánia, Kenya és Uganda vadonjaiban több, mint 16 évet töltött el, a régió tudományos feltárásában elévülhetetlen, szerte a világban becsült érdemeket szerzett, utazásairól szóló könyveivel pedig a magyar vadászirodalom klasszikusává vált.⁹

A 19. század végén a felfedező- és vadászskalandok mellett megjelentek az első magyar útleírások is Kelet-Afrikáról. Ezek közül szinte minden polgári család könyvespolcára felkerült **Dr. Gáspár Ferenc** „A Föld körül” című hat kötetes munkája. A szerző orvosi oklevele megszerzése után 1886-tól 1892-ig a Monarchia haditengerészetében szolgált, mint hajóorvos, a továbbiakban pedig kereskedelmi hajókon dolgozott még több, mint egy évtizedig. Ezen idő alatt többször is beutazta Kelet-Afrika partjait, s tapasztalásairól kiváló tudományos ismeretterjesztő stílusban számolt be olvasóinak.

A korabeli sajtó egyre gyakrabban tudósított az „Afrika szívében tartózkodó merész apostolainkról”. Az afrikai kutatásokról írt minden új könyv, sőt annak minden egyes lapja,

„friss olajcsepp volt a lámpába, mely az eddig hozzáférhetetlen és ismeretlen világrészt megvilágította”. Ennek is köszönhetően egyre gyarapodtak a hazai ismeretek, s ezt bizonyítja, hogy a 19-20. század fordulóján a magyar gimnazisták a II. osztályban földrajzból már elég sokat tanultak Afrikáról. A kelet-afrikai nagyrégióról tételesen az Alsó-Nílus vidéke, Núbia, Abesszínia, „Szomaliak”, Zanzibár partvidéke, Kelet-Afrika tóvidéke, a Mozambik-partvidék és „Szofala-partvidék” szerepeltek a tankönyvben. A diákok ezen felül falták a továbbra is szép számban megjelenő könyveket. Ilyen volt **gróf Zichy Kázmér** Kelet-Afrikai vadásznaplója is, amit az 1907–1908-as útjáról írt, s amit 1910-ben adtak ki először könyv formájában, „A Guaso Nyiro mentén a Natron-tóig” címmel.

Kittenberger Kálmán Afrika-kutató sátra egy kiállításon

Ha az első világháború előtti évtizedekben Kelet-Afrika a magyar arisztokrácia számára vadászterületté vált, ahol azonban a brit és német gyarmatosítók mellett másfajta babérokra nem lehetett pályázni, a függetlenségét megőrző Etiópia sokkal tágabb lehetőségekkel kecsegtetett. **Gróf Andrassy Gyula** közös külügyminiszter már 1872-ben fogadott egy etióp küldöttséget, s a Monarchiából mind többen, köztük magyarok is érkeztek az országba szerencsét próbálni, például **Szél Arnold**, magyar származású bécsi üzletember 1903-ban alapított üzletet Dzsibutiban, Dire-Davában és Addisz-Abeában. Magyarországról egyebek mellett réz- és zománcozott edényeket és esernyőket is szállítottak ekkoriban Etiópiába.¹⁰ Az uralkodó, II. Menelik országa függetlenségének megőrzése érdekében sokoldalú európai kapcsolatok kiépítésében volt érdekelt. Ezt felismerve 1904-ben népes osztrák-magyar delegáció érkezett Etiópiába Höhnél Lajos vezetésével. A küldöttségnek két magyar tagja is volt, **gróf Széchenyi László**, aki maga finanszírozta útját és valószínűleg a vadászat kedvéért ment Kelet-Afrikába, valamint **Szántó Pál** mérnök, Szél Arnold unokaöccse és kereskedelmi ügynöke. Az utazás eredménye egy 1905-ben aláírt, de csak 1909-ben ratifikált, lényegét tekintve szabadkereskedelmi megállapodás volt, amely lehetőséget teremtett konzulátus felállítására is. Ezzel a jogával a Monarchia csak 1912-ben élt, akkor egy magyart, az újvidéki születésű **Schwimmer Károlyt** neveztek ki a posztra. Kinevezése ellen – zsidó származására hivatkozva – sokan tiltakoztak, magyarok is, mint **gróf Mirbach Jenő**, aki huzamosabb időt töltött Etiópiában, s maga is pályázott a posztra. A nehezen átlátható helyi viszonyokra jellemző az Arad megyében született **Königsegg Lajos** őrnagy, utazó, író, aki 1910-ben magát II. Menelik etióp császár „kormánytanácsosának” tette meg, s ezt az információt többen is átvették, noha semmilyen más forrás nem hitelesítette. Sokan ezért még azt is kétségbe vonták, járt-e egyáltalán Etiópiában, ám az utazásait megörökítő regényekben (Menelik császár birodalma, 1918, Szolimán ben Darja. Miért nem lett magyar gyarmat Afrikában? 1926, A fehér orrszarvú, 1928) a részletek valós élményeken alapulnak. Ezért ezek tekinthetőek az első autentikus, magyar szerzőtől származó útleírásoknak Etiópiáról. Ha lehet, még kalandosabb az Etiópiát és Szomáliát is megjárt, Königsegg által is „megénekelte” **Inger Károly**, aki „Magyarországnak fogyasztó területet” akart szerezni Kelet-Afrikában, magát Szomáliföld királyának nevezte ki, s a korabeli magyar sajtóban még embereket is toborzott udvarába. Mivel hantásnak tartották, könyvet is írt igazát bizonyítandó: „Magyarország gyarmata Szomáliföldön – hivatalos és eredeti levelezések” címmel.¹¹

Az első világháború sajátos cezúrát jelentett, a Kelet-Afrikában tartózkodó magyarokat a britek internálták. Kittenberger Kálmán öt évet töltött kényszerből Brit Indiában, gyűjteménye

VON ABISSINA vnd CONGI.

ABISSINORUM
SIVE Pretiosi
Iohannis Imperium.

Petrus Kernus Celsus
vit.

Milliarum Germanicar.
75

ezalatt odaveszett. A háború után még évekbe tellett, míg rendeződtek a viszonyok, újra megindultak a vadászexpedíciók. Új elem volt, hogy a bizonytalanabbá váló hazai élet miatt már nem csak arisztokraták jöttek és nem csak vadászni, orvosok, mérnökök és mások is már a megélhetés reményében keresték erre a boldogulást. Az ő tevékenységükkel azonban keveset, vagy semmit nem foglalkozott a korabeli sajtó, annál többet viszont a rangos utazókkal. 1929 tavaszán a Tolnai Világlapja így tudósított: „Múlt év októberében két magyar vadásztársaság indult el az afrikai vadon világába, hogy szembeszálljanak a természet erőivel és fölvegyék a harcot az afrikai őserdők nagyvadjaival. Az egyik társaság tagjai: Horthy Jenő, a híres vadász és sportférfi, ifjabb Horthy István, Horthy Miklós kormányzó fia és Kittenberger Kálmán, az európai hírű vadász voltak. A másik csoport két magyar mágnásból: Széchenyi Zsigmond és Károlyi István grófokból állott.”¹² **Széchenyi Zsigmond** még számos további vadászexpedíción vett részt Kelet-Afrikában, az utolsóra 1963–64-ben került sor. Az 1920-as években a miskolci **Demeter Géza** többször is járt Afrikában, etiópai vadászkalandjairól „Felfedező úton – Magyar zászló alatt” címmel jelent meg könyve 1928-ban, emellett egy fontos tanulmányt is kiadott az etiópai igazságszolgáltatásról. A neves földrajztudós, **Bendefy-Benda** László volt a lelke az 1934–1935-re tervezett Magyar Tudományos Afrika-expedíciónak, amely azonban az éleződő olasz-etióp viszony miatt nem valósulhatott meg.¹³ Ebben az időben született **Faragó László** hadtörténész angol nyelvű könyve, „Abyssinia on the Eve”, amely New Yorkban jelent meg 1935-ben és sokáig alapmunkának számított.¹⁴ Az egyetlen magyar, akit Faragó név szerint említ könyvében, a harari svéd misszió kórházában dolgozó **Pádár Ferenc** nevű magyar orvos.¹⁵ Pedig az etióp fővárosban is dolgozott magyar orvos, **Mészáros Kálmán**, akinek praxisa a helyi előkelőket is kiszolgálta. Az ott vezetett naplója alapján 1938-ban könyvet is kiadott „Abesszinia. A vadászok paradicsoma” címmel. Mészáros kapcsolatban állt **Dörflinger Sándorral**, aki évtizedes etiópai tevékenysége során több száz, akár több ezer fényképet készített az országról és lakóiról, ám ezek a fényképek még nem kerültek elő.¹⁶ Az 1930-as években az etióp uralkodó környezetében élő **Menczer Bélától** a Századunk jelentetett meg cikket 1936-ban „Az igazság a négusról és Etiópiáról” címmel. A két világháború között **Gajdács Mátyás**, neves ornitológus volt a leggazdagabb magyar Etiópiában, 1914-ben ragadt az országban, majd Addisz-Ababában sikeres vállalkozó lett, a nála később érkező magyarokat ő segítette az első időszakban.¹⁷

A nagyenyedi születésű **Dr. Sáska László** orvos 1932-ben döntött úgy, hogy feleségével kivándorolnak Afrikába.¹⁸ Előbb Mogadisuban, Olasz-Szomália székvárosában próbálkoztak

megélni, de az itteni éghajlat arra készítette őket, hogy Etiópiába költözzenek. Addisz-Abebai kitérő után Jirga-Alembe, Szidámó tartomány fővárosába költöztek, ahol a császári családot is kezelte, mintegy négymillió ember egyetlen orvosa volt, így kiérdemelte az „Etiópia Albert Schweitzere” elnevezést. Az olasz megszállás alá került Etiópiából 1937-ben a tanganyikai Arushába költözött, ahol Sáska haláláig, 1978-ig élt és gyógyította a helyieket. Munkája mellett Sáskának alkalmá nyílt számos utazásra és vadászexpedícióra, amelyeken természet- és néprajzi megfigyeléseket végzett. Tudományos tevékenysége eredményeként az általa felfedezett új növény- és állatfajok az ő nevét viselik.¹⁹ A kelet-afrikai háborús események, a magyarországi változások ismét megrázták a helyi kis magyar közösségeket, amelyek már nem gyarapodtak számottevően sem az 1940-es évekbeli, sem az 1956-os forradalom utáni exodusok során.

Az 1960-as évektől pedig új időszámítás kezdődött, Magyarország nagykövetségeket tartott fenn a térségben, magyar szakemberek érkeztek dolgozni és oktatni, hozzánk pedig szép számmal érkeztek tanulni diákok.²⁰ Azonban még hosszú időnek kellett eltelnie, hogy a „kéjutazások” megszűnése után újra magyar turisták jöjjenek a Föld egyik legvarázslatosabb régiójába.

Sáska László munka közben